

XXI a. pradžios Lietuvos situacija: tarmės transformacija

prof. dr. Danguolė Mikulėnienė

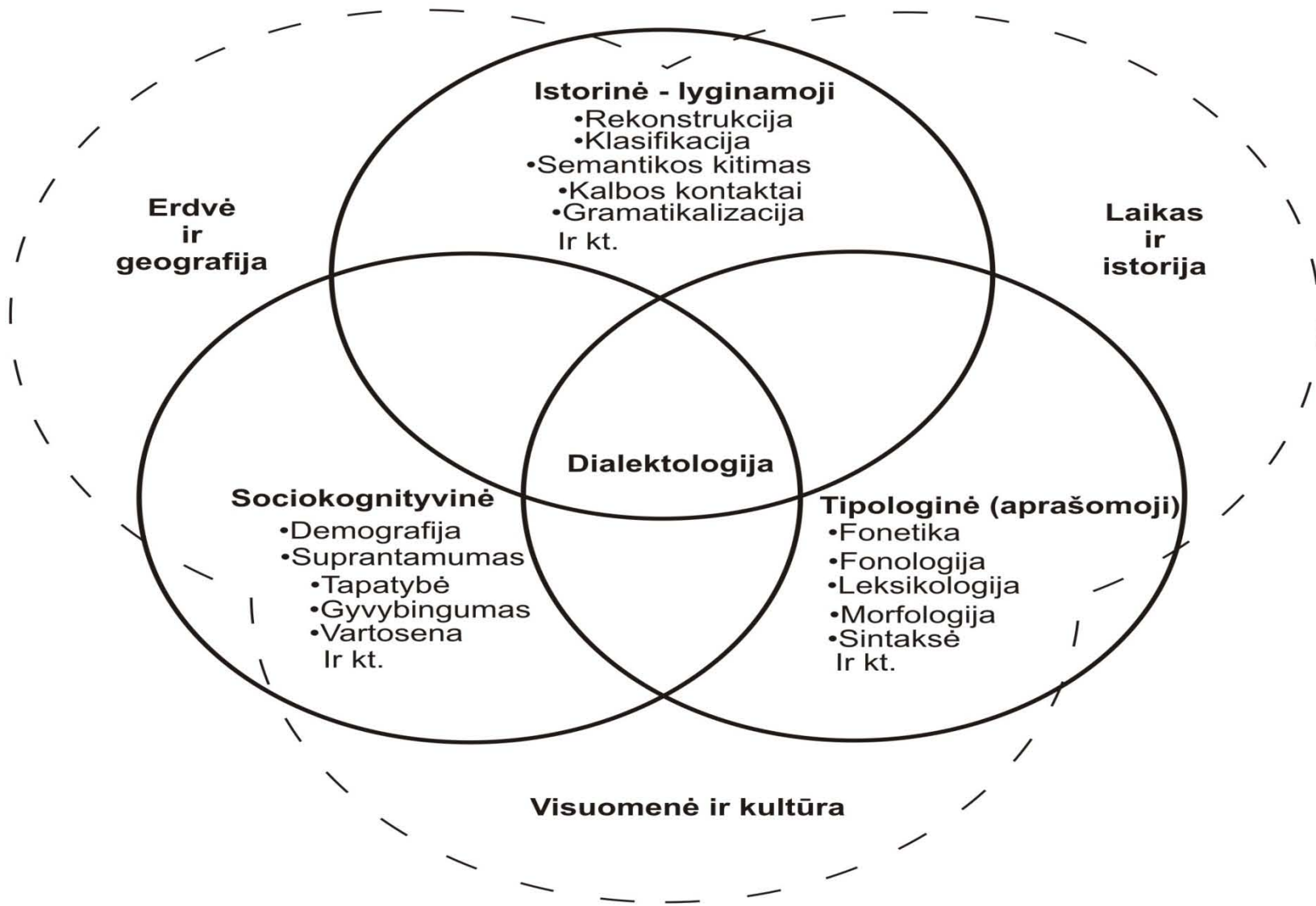
Kaunas

2012 12 05

Įvadas: šiek tiek sociolingvistikos

- Lietuvių tarmės nyksta (senieji informantai išmiršta, žmonės nesėslūs, žemė išparduota, mokyklose moko vienodos kalbos, radijas, televizija ir internetas...) ir visai sunyks.
- Tarmės kinta: tradicinių tarminių ypatybių nuosekliai nesilaikoma, bet jos yra, tarmiškai kalbama namie, su kaimynais ir draugais, net darbo aplinkoje...
- Tarmės (ne)vartojimas priklauso ne tik nuo aplinkos, bet ir nuo individo požiūrio.

Istorinė - lyginamoji

- Rekonstrukcija
- Klasifikacija
- Semantikos kitimas
- Kalbos kontaktai
- Gramatikalizacija
- Ir kt.

**Erdvė
ir
geografija**

**Laikas
ir
istorija**

Dialektologija

Sociokognityvinė

- Demografija
- Suprantamumas
- Tapatybė
- Gyvybingumas
- Vartosena
- Ir kt.

Tipologinė (aprašomoji)

- Fonetika
- Fonologija
- Leksikologija
- Morfologija
- Sintaksė
- Ir kt.

Visuomenė ir kultūra

Lietuvių tarmių sistema

- Dabartinė įsigalėjo klasifikacija 1966 m.
- Tarmės skirstytos pagal fonetinių ypatybių pluoštus.
- Kiekviena tarmė (patarmė, šnekta, pašnektė...) gali būti nagrinėjama kaip uždara fonologinė sistema.
- Kiekvienas individualus nukrypimas nuo sistemos vertintas kaip nuokrypis (t. y. informanto klaida, nepakankamas gimtosios tarmės mokėjimas, kitų kalbų įtaka ir pan.)

Tarmių užrašymo metodika:

Adalberto Bezenbergerio (18...19..._ pastabos

- Tarminiuose tekstuose matomi nenuoseklumai yra ne užrašinėtojo nenuoseklumas ar neapdairumas, o informantų kalbos ypatybės;
- Pateikėjai, pajutę tyrėjo dėmesį ir matydami jį vis ką nors užsirašant, imasi gražinti gimtosios tarmės formas ar vartoti nebūdingus atvejus.

žr. Bezenberger 1882: VIII

Rytiniai rytų aukštaičiai: fonologinė interpretacija (1)

- Kirčiuoti ie, uo išlaikomi (aukštaičiai)
- Mišrieji dvigarsiai an, en atliepiami kaip un, um (om, on) ir *ą, *ę atliepiami kaip j, ą (rytų aukštaičiai)

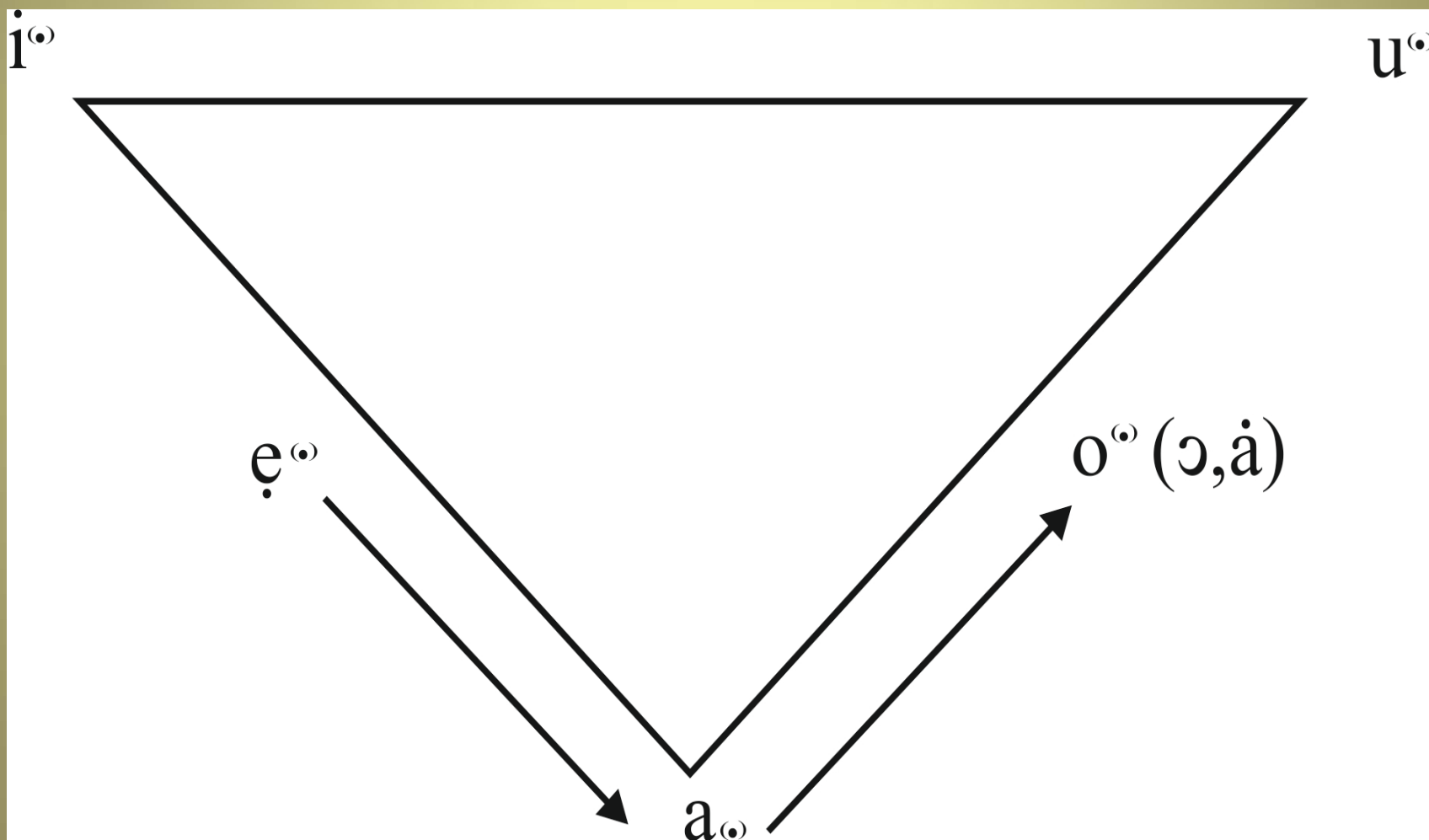
Rytiniai rytų aukštaičiai: fonologinė interpretacija (2)

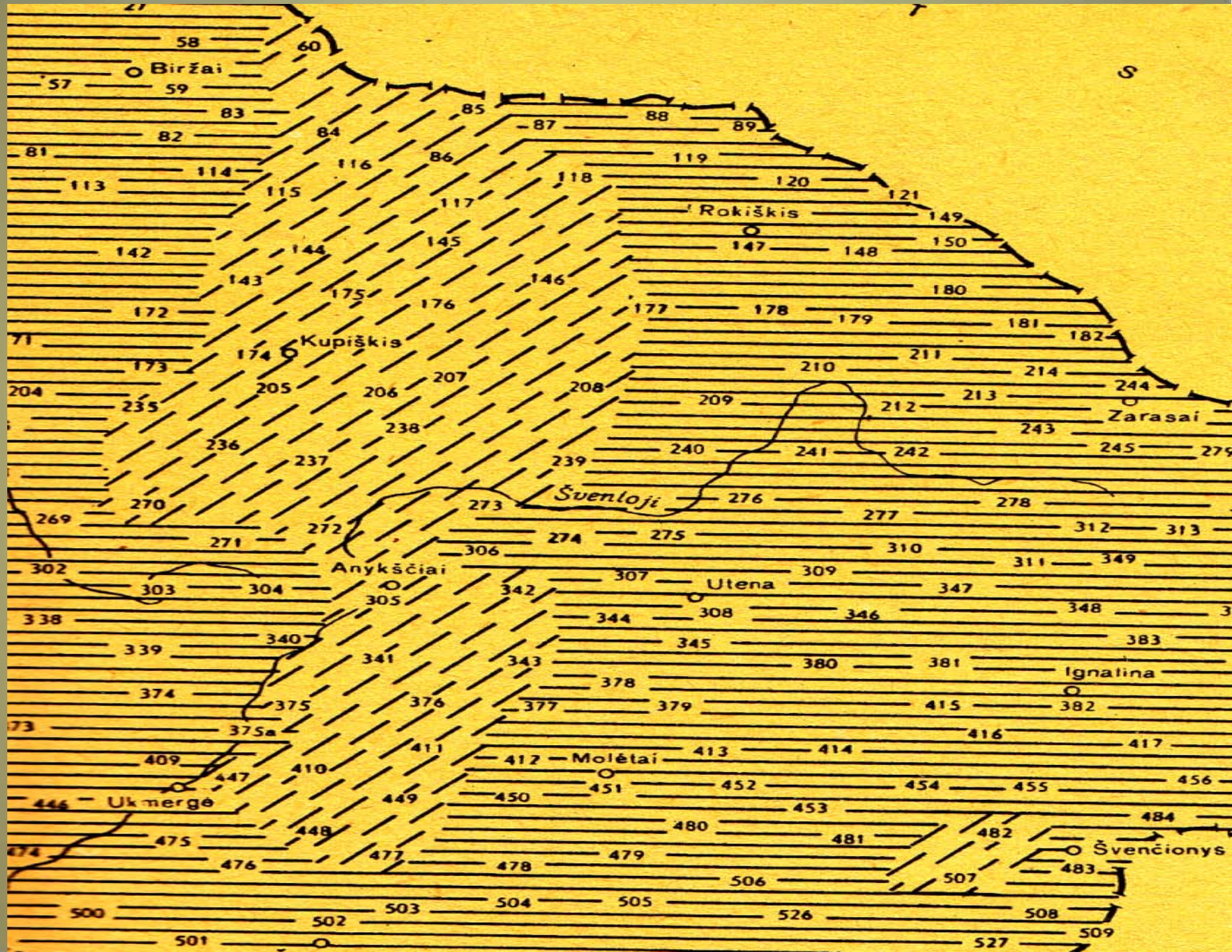
- Ilgasis balsis *ā išlaikytas kaip a ar ą (uteniškiečiai)
- Trumpasis balsis *a atliepiamas kaip o ar □ (anykštėnai)
- Priešakinės eilės balsiai persitvarko dėl ankstesnių pokyčių (kupiškėnai)

Hipotezė

- Geolingvistinė analizė rodo, kad rotininkavimas ir dadininkavimas gali būti fonologiškai susiję reiškiniai.
- Dėl kirčio pailgėjęs trumpasis balsis [a] pagal analogiją su [*ā] (> [o]) pradėtas tarti kaip [ʌ] ar [ɑ̃].
- Tuomet tuščiajį „langelį“ sistemoje galėjo užimti [ɐ](> [a]).

Rytiniai rytų aukštaičiai: fonologinė interpretacija (3).
Rotininkavimo ir dadininkavimo sąsajos

58

Biržai

57

59

83

84

85

87

88

89

81

82

116

86

118

119

120

121

113

114

115

117

145

Rokiškis

149

150

142

143

144

146

147

147

148

180

172

175

176

177

178

179

181

182

71

173

174

Kupiškis

208

209

210

211

214

244

204

235

205

206

207

208

209

212

213

243

279

236

237

238

239

240

241

242

245

269

270

272

273

Švenčionys

276

277

278

312

313

271

306

274

275

310

311

349

302

303

304

Anykščiai

342

307

Utena

309

347

348

3

338

339

340

341

343

344

308

346

348

383

374

375

376

377

378

379

380

381

382

Ignalina

73

375a

412

413

Molėtai

414

416

417

409

410

411

450

451

452

454

455

456

446

Ukmergė

448

449

450

451

452

453

454

455

456

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

Švenčionys

500

502

503

504

505

506

507

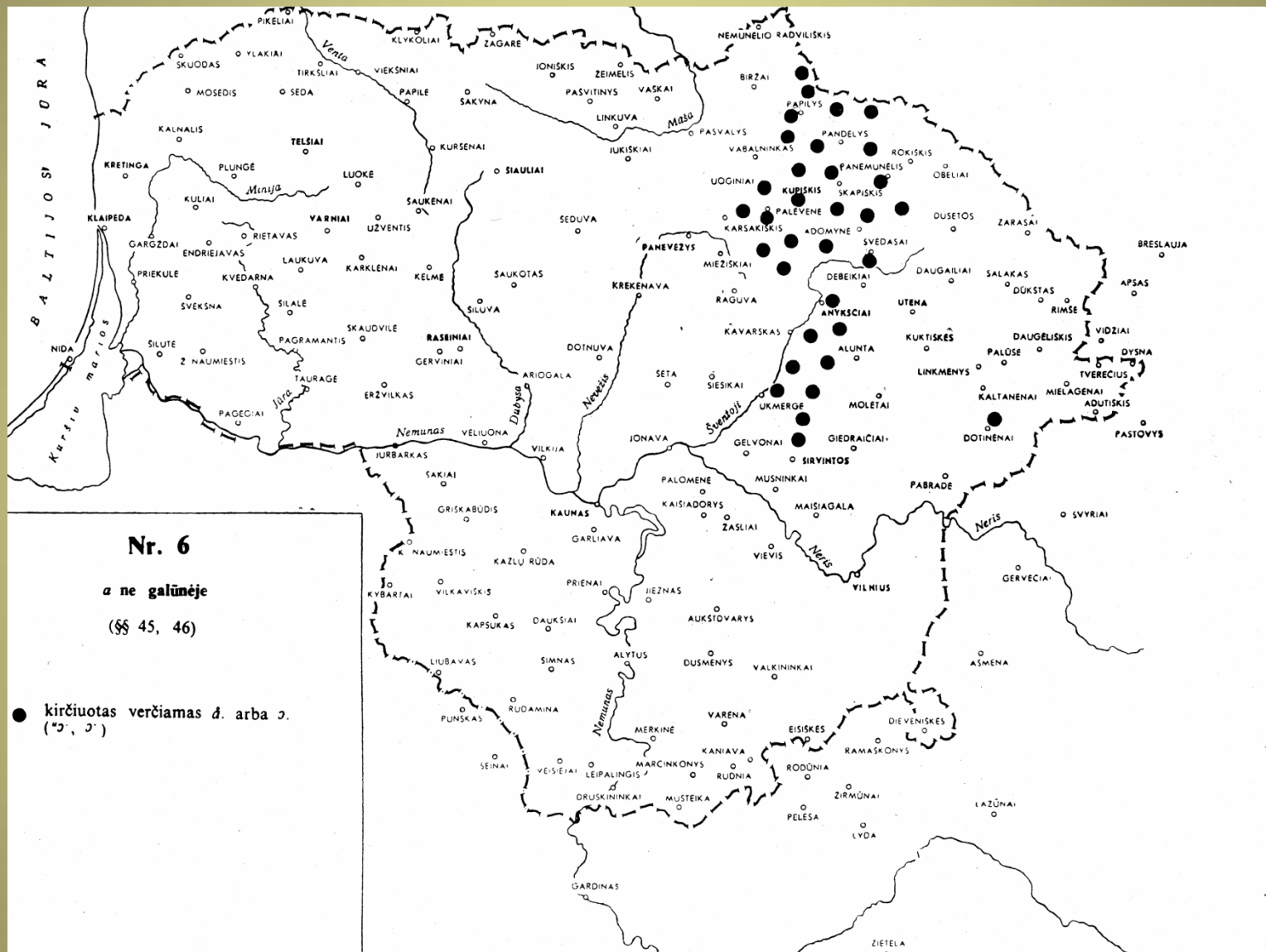
508

509

501

527

527

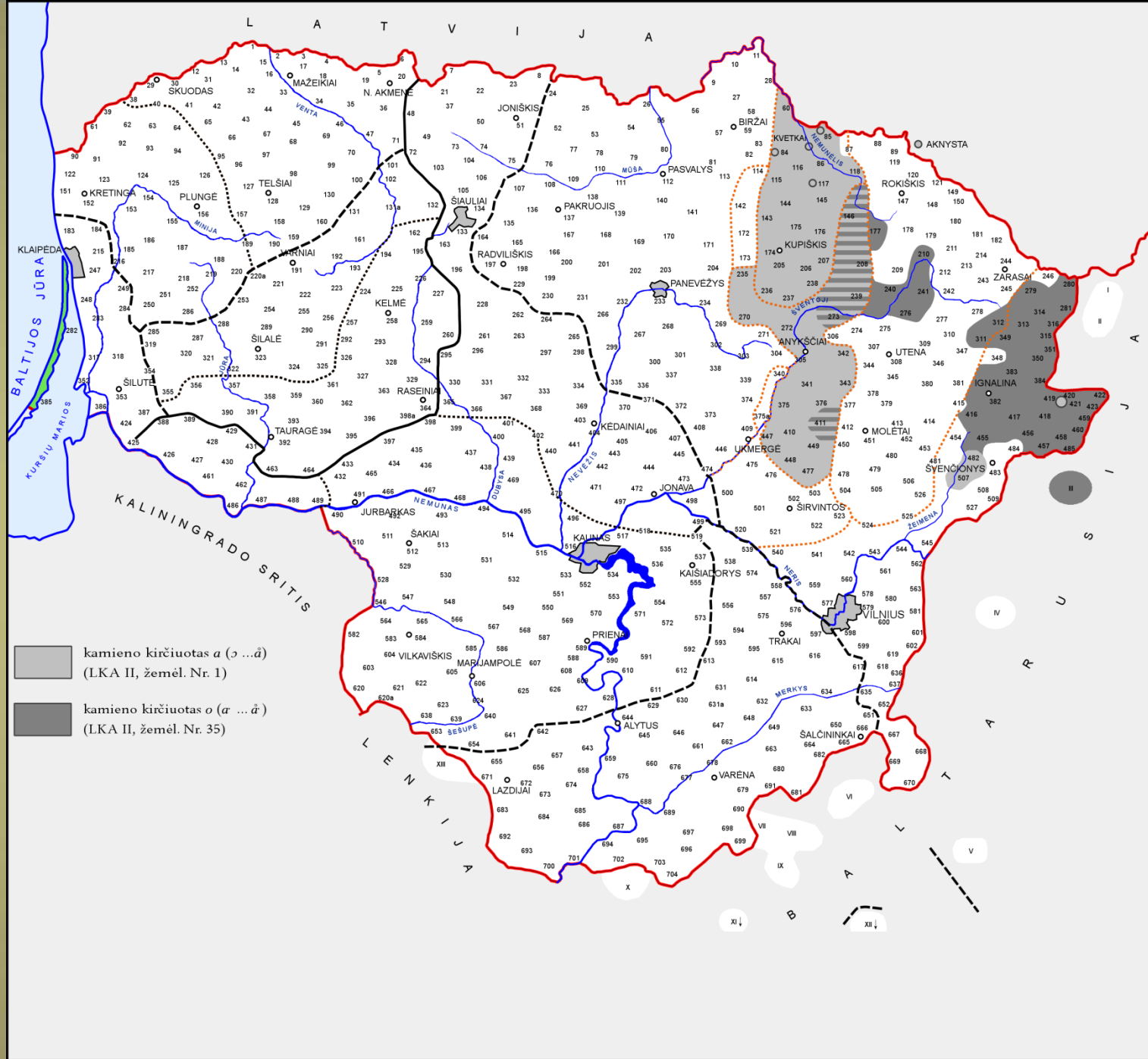

Nr. 6

α ne galinėje

(§§ 45, 46)

● kirčiuotas vėrčiamas *d.* arba *j.*
 ("j", "j")

- kamieno kirčiuotas a (a ... ā)
(LKA II, žemėl. Nr. 1)
- kamieno kirčiuotas o (o ... ō)
(LKA II, žemėl. Nr. 35)

Rytiniai rytų aukštaičiai: fonologinė interpretacija (4).

- Kalbiniai faktai: ne visos šnektos (patarmės, tarmės) atsirado vienu metu: kai kurie skiriamieji požymiai formavosi vėliau.
- Geolingvistiškai pagal reiškinių senumą:
  - I. uteniškiai (didžiausia teritorija)
  - II. anykštėnai (didesnė teritorija)
  - III. kupiškėnai (mažiausia teritorija)

Rytiniai rytų aukštaičiai: fonologinė interpretacija (4). Rotininkavimo ir dadininkavimo sąsajos

